

Zenon Piotr Lica
Uniwersytet Gdański
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1640-5833>
e-mail: zenon.lica@ug.edu.pl

Nazwy miejscowości w gminie Rzeczenica w województwie pomorskim

Place names in the municipality of Rzeczenica in the Pomerania Province

Abstrakt

Tematem artykułu są nazwy własne miejscowości w gminie Rzeczenica w województwie pomorskim. Łącznie wyekscerpowano 120 nazw polskich i niemieckich (w tym także warianty fonetyczne i morfematyczne), które zostały poddane analizie strukturalnej oraz genetyczno-etymologicznej i semantycznej. Najwięcej wśród analizowanych onimów jest nazw topograficznych. Drugie miejsce pod względem liczebności zajmują nazwy dzierżawcze, a za nimi następują nazwy kulturowe i rodowe. Pod względem strukturalnym nazwy polskie są zarówno prymarne, jak i sekundarne, niemieckie zaś sporadycznie prymarne, najczęściej komponowane. Pojawiają się również hybrydy słowiańsko-niemieckie. Jeżeli chodzi o kwestie językowe, warto podkreślić występowanie w analizowanym materiale elementów dialektalnych zarówno dolnoniemieckich, jak i kaszubskich. Zgromadzone zapisy pozwalają także wyciągnąć wnioski na temat chronologii osadniczej: słowiańskiej oraz z czasów kolonizacji niemieckiej, krzyżackiej i późniejszych czasów.

Słowa kluczowe: Rzeczenica, nazwy geograficzne, etymologia, toponimia, onomastyka

Abstract

The article focuses on names of towns and villages in the municipality of Rzeczenica in the Pomerania Province, Poland. 120 Polish and German names were collected (including phonetic and morphemic variants) to be subjected to structural as well as genetic-etymological and semantic analysis. Among the analysed names, most are topographic. The second most numerous group were possessive names, followed by cultural and family/ancestral names. Structurally, the Polish names are primary as well as secondary, while the German ones are occasionally primary and most often composite. There also appear Slavic-German hybrids. Regarding linguistic matters, it is worth emphasizing that the analysed research material contains dialectal elements, both Low German and Kashubian. The collected data also allow one to draw conclusions as to the settlement chronology – Slavic as well as from periods of German and Teutonic colonisation, and later times.

Keywords: Rzeczenica, geographic names, etymology, toponymy, onomastics

Tematem niniejszego artykułu są nazwy miejscowości występujące w gminie wiejskiej Rzeczenica znajdującej się w województwie pomorskim w powiecie człuchowskim. W latach 1975–1998 położona była w województwie śląskim. W jej skład wchodzi siedem sołectw: Breńsk, Brzezie, Gwieździn, Międzybórz, Olszanowo, Pieniężnica oraz Rzeczenica.

Brak dotychczas zwartej publikacji dotyczącej tych toponimów. Część z nich opracowana została w pracy *Nazwy miejscowe Polski – historia, pochodzenie, zmiany* pod redakcją Kazimierza Rymuta (1996–2017). Trudno jednak znaleźć informacje na ich temat w opracowaniach autorstwa Ewy Rzetelskiej-Feleszko *Dawne słowiańskie dialekty województwa koszalińskiego. Najstarsze zmiany fonetyczne* (1973) czy wymienionej badaczki we współpracy z Jerzym Dumą *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Środkowego* (1985), w których omawia się nazwy powiatu człuchowskiego, ale zapisy nazw miejscowych z gminy Rzeczenica w niewielkim stopniu. W artykule omówione zostaną nazwy obecnych sołectw wraz z miejscowościami wchodzącymi w ich skład. Są to: Breńsk wraz z Dzikowem, Gockowem, Łuszczynem, Przyrzeczem i Zalesiem, Brzezie z Jeziernikiem i Trzmielewem, Gwieździn, Międzybórz wraz z miejscowościami Cierniki, Iwie, Przeręba i Sporysz, Olszanowo z Grodziskiem i Garskiem, Pieniężnica oraz Rzeczenica.

Moim celem jest ukazanie chronologii osadniczej na terenie tej gminy oraz dokonanie klasyfikacji nazw miejscowych na podstawie kryteriów semantycznych i strukturalnych zaproponowanych przez Witolda Taszyckiego (1946) i Stanisława Rosponda (1957) i uzupełnionej przez Henryka Borka (1988).

Nazwa Rzeczenica jest używana od XVI w. (Breza 1992: 174–177). Miejscowość położona jest 13,5 km na północny wschód od miasta Czarne na dawnym szlaku bursztynowym. Przywilej lokacyjny wystawiony przez komtura Heinricha von Grobitz pochodzi z 1376 r., a otrzymał go sołtys Nickel Stegir. W dokumencie tym mowa o nadaniu wsi *Mergenow* 84 włók ziemi (Panske 1921: 199). Taki sam zapis wsi znajduje się w dokumencie z 1379 r. wystawionym przez komtura człuchowskiego Konrada von Walrode dla młynarza Hannusa Molnera i jego młyna nad jeziorem Szczytno, w którym zobowiązuje się mieszkańców Rzeczenicy i Gwieździna do mielenia w nim swego żyta (Dzieje 425; Panske 1921: 138–139). Zapis *Mergenowo* należy odczytać jako *Marianowo*. Jest to nazwa dzierżawcza utworzona od imienia *Marian* z sufiksem *-owo*. Należy pamiętać, że w dialektach dolnoniemieckich *g* realizowane jako palatalne mogło oznaczać *j* (Lasch 1914: 180). Z kolei alternacja *a* : *e* widoczna jest w pierwszej sylabie imienia *Maria* w saksońskich nazwach typu *Mergenhagen* (Breza 1992: 174), co poświadcza Max Gottschald (1971: 421).

W przywołanym wyżej dokumencie lokacyjnym znajduje się druga nazwa miejscowości: *Stegirswalde*, z podstawą *Stegers* widoczną w dokumencie z 1437 r. (GZ 109), *Steierz* z 1511/12 (VisitGn 336). Została ona utworzona za pomocą *-s* z dopełniacza odmiany mocnej od nazwy wyrażenia *Stegers Dorf* lub *Stegirs Walde*, czyli wieś Stegera lub las Stegira. Ów Stegir¹ to pierwszy sołtys tej wsi. Nazwa *Stegers* w dokumentach polskich przybierała postać rodową *Stegry* lub *Sztegry*: *Stegry*, *Sztegry* 1696 (Font XXVIII 159) albo dzierżawczą w liczbie mnogiej: *Sztegrowy* 1682 (Font V 139); wsi *Sztegrow* 1672 (Font XXVIII 137). Polonizacja tych nazw polegała albo na przejściu nazwy literalnie i dodaniu polskiej końcówki fleksyjnej lub polskiego sufiksu albo na oddaniu polskimi znakami niemieckiej wymowy *st* jako *št*. Dla form zapożyczonych z dialektów dolnoniemieckich proces wymiany *st* > *št* zachodził w okresie późno-dolno-niemieckim pod wpływem języka nowo-wysoko-niemieckiego (Lasch 1914: 173).

Pozostaje jeszcze trzecia, aktualna nazwa miejscowości: *Rzeczenica*. Poświadczona została już w XVI w.: ze wsią *Rzeczniczą*, *Rzeczenica*, wsi *Rzeczennicze*, z *Rzeczenicze* 1565 (LuPom 63, 64, 72); *Reczenicza*, *Reczienicza* 1570 (ZDz XXIII 223, 242; 228); *Rzeczénica* 1624 (LuPrus 180); *Stegry* alias *Rzeczénica*, 1664 (Font XXXII 159, 172); wsi *Sztegrow* alias *Rzeczénica* 1672 (Font XXVIII 137). W ostatnim zapisie widoczna jest wtórna nosowość przed *n*. Ta topograficzna nazwa własna – *Rzeczénica* – została utworzona za pomocą sufiksu *-énica* od nazwy pospolitej *rzeka*. Jak zauważa Breza (1992: 177): „Nazwa Rzeczenica [...] wiąże się z rzeczownikiem *rzeka* i jest piękną słowiańską i polską nazwą topograficzną od położenia nad rzeką Brdą”.

Kolejną wsią solecką jest Breńsk leżący 8,5 km na północny wschód od Czarnego. Osada została założona w 1615 r., kiedy to żona wojewody Michała Konarskiego nadała Szymonowi Krzanowi za wierną służbę 36 mórg ziemi wraz z dawnymi urządzeniami młyńskimi nad rzeką Czarną (Dzieje 377). Najstarszy zachowany zapis: *Brensk a Schuettkathen* z 1789 r. (Ar 1300: 829). Na mapie z 1796 r. pojawia się zgermanizowana nazwa *Brenzig* (MpSchröt XIV), w której polski sufiks *-sk* zastąpiono niemieckim *-ig*, co jest zjawiskiem regularnym, por. *Danzig*, *Putzig* itp. Taka sama nazwa – *Brenzig* 1880 – widnieje w SG I 420. Obok niej pojawia się utworzona wtórnie wskutek adideacji polska nazwa *Brzęczek*. Obocznie pojawiała się także niemiecka nazwa *Schüttkatten*, którą można tłumaczyć jako niemieckie

¹ Jego etymologię wiąże się z prain. rdzeniem *-stīg-*, widocznym w prsl. *-stog-* lub *-stog-* (por. ścieżka Boryś 2005: 613) lub śrdniem. *stech* ‘wąska droga, ścieżka’ (Zoder II 1968: 653) z sufiksem *-er* derywującym nazwy mieszkańca od nazwy terenowej (Bach 1978: I/1: 15)

złożenie: śrwniem. *schüt* ‘namul; naniesiona przez wodę ziemia’ (Lexers 1981: 188) + *-Kate* ‘chałupa, chata’ (Kluge 1999: 432), czyli chaty zbudowane na namule. Polska nazwa *Breńsk* utworzona została od psł. **br̥na* ‘błoto, rozmiękła ziemia’ z sufiksem *-sk* (Spsł. I 396; Makula-Kosek 1996 I: 337). Z kolei nazwa *Brenken* derywowana została poprzez dodanie niemieckiej końcówki liczby mnogiej *-en*.

W skład sołectwa *Breńsk* wchodzi także miejscowość Gockowo, leżąca 9 km na północny wschód od Czarnego. Założona została w 1367 r. z nadania wielkiego mistrza Winricha von Kniprode. Z tego nadania pochodzi najstarszy zapis nazwy miejscowości: *Gotzkow* 1367 (Panske 1921: 104–105). Kolejny zapis znaleźć można w dokumencie *Das Grosse Zinsbuch*, który przynosi szczegółowe dane o istotnych dochodach państwa. Księga dochodów powstała na drodze przepisywania wykazów z poszczególnych „Am-tów” (Grygier 1959: 105). W części drugiej tej księgi ujęty jest stan komturstw w latach 1437–1438. I tu znajduje się zapis: *Gotczkow* 1437 (GZ 112). Przywilej lokacyjny Gockowa został odnowiony w 1528 r. przez króla Zygmunta Augusta (Dzieje 394; Świetlicka, Wisławska 1998: 71). Podobne zapisy: z 1570 r. *Goczkowa* (ZDz XXIII 82), z 1617 r. *Gockow* (Font XI–XIV 25). Obok nich pojawiają się formy dzierżawcze w liczbie mnogiej: *Gockowy* 1653 (Font XI–XIV), *Gockowy* 1682 (Font V 145), *Gockowy* 1881 (SG II 642). Przejściowo pojawiała się także zgermanizowana za pomocą sufiksu *-au* nazwa *Gotzkau* utworzona od formy *Gotzkowice* notowanej w 1789 r. (Goldbeck 1969: II 68), na mapie zachodnich Prus Schroettera z 1796 r. oraz w 1881 (SG II 642). Wskazywała na nią również Magdalena Mazurkiewicz (1972: II 124), która wymieniła: *Gotzkowo*, niem. *Gotzkau*, przejściowo *Gockowy*. Wyjaśnienia wymaga także nazwa *Gotzkowice*, która derywowana została za pomocą sufiksu *-owice* w funkcji patronimicznej. Nazwa *Gockowo* i pochodne utworzone zostały od nazwy osobowej *Gocek* (SSNO II 105), ta od imion z członem *Got-*, *Gotfryd*, *Gocwin*, lub jej wariantu niemieckiego *Gotzke* (Gottschald 1971: 217) z sufiksem *-owo*, *-owy*, *-owice* i niemieckim *-au* (Makula-Kosek 1999: III 196–197).

W skład sołectwa *Breńsk* wchodzi także miejscowość *Zalesie*, której nazwa nadana została przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowych w 1946 r. Ta nazwa topograficzna derywowana została od wyrażenia przyimkowego *za lasem*. Wcześniej wieś znana była jako *Rychwaldt* albo *Rychenwaldt* 1570 (Mikulski 1994: 155), *Rychenwald* 1889 (SG X 77), wariant niemiecki *Richenwalde* 1889 (SG X 77; Mazurkiewicz 1972: 176). *Słownik geograficzny...* podaje, że były to dobra rycerskie w powiecie człuchowskim, stacja pocztowa *Brzęczenica* (Stegers). Nazwa utworzona z niemieckiego złożenia

Richen < śrwniem. *rīch* ‘bogaty’ (Lexers 1981: 167) + śrwniem. *walt* ‘las’ (Lexers 1981: 306).

Podobnie wieś *Dzików*, której nazwę nadała Komisja Ustalania Nazw Miejscowych w 1946 r. (Mazurkiewicz 1972: 21) wchodzi w skład sołectwa Breńsk. Najstarsze wzmianki o niej pochodzą z 1765 r., kiedy to została zapisana jako *Dykhofen* (LuPruspom 153), późniejszy wariant niem. *Dickhof* 1880 (SG I 865; Mazurkiewicz 1972: 189; Rospond 1951: 463). Nazwa *Dzików* to nazwa pseudodzierżawcza utworzona od n. os. *Dzik* (SSNO I 565) z adideacją do pierwszego członu złożenia niemieckiego *Dickhof*, czyli n. os. *Dick* (Zoder 1968: I 361), ta zaś ze śrdniem. *dicke, dic* ‘gruby, silny’ (Lbn I 514; Zoder 1968: I 361) + śrdniem. *hof* ‘dwór, podwórze’ (Lbn I 310).

W pobliżu *Dzikowa* znajduje się miejscowość *Łuszczyn*. Taką nazwę nadała Komisja Ustalania Nazw Miejscowych w 1946 r. (Rospond 1951: 178; Mazurkiewicz 1994: 215). Pierwotnie nazywała się *Lustingsgart* 1664 (Mikulski 1994: 153), w 1880 *Lustingshof* (SG I 865). Jak podaje *Słownik geograficzny*, jest to wieś włościańska w powiecie człuchowskim, położona w okolicy lesistej nad strugą Czarną. Należy do parafii *Fersztnowo*, szkoła jest w miejscowości *Dickhof*, poczta *Sztegrowy* (SG V 484). Nazwa pseudodzierżawcza *Łuszczyn* powstała od n. os. *Łuszcz* (SSNO III 346), ta zaś od ap. *łuszcz* ‘nazwa rośliny’ jako adideacja do spolszczonej pierwszej części niemieckiego złożenia *Lustingshof*, gdzie n. os. *Lusti(n)g* ma charakter odprzezwiskowy ze śrdniem. *lustich*, śrwniem. *lustic* ‘pogodny, radosny, wesoly’ (Zoder 1968: II 98).

Także miejscowość *Przyrzecze*, której nazwa nadana została przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowych w 1946 r. (Rospond 1951: 260), wchodzi w skład sołectwa Breńsk. Jest to nazwa topograficzna utworzona z wyrażenia przyimkowego ‘przy rzece’. Pierwotnie znana jako *Borowy Młyn* 1570 (Mikulski 1994: 153), 1624 (LuPrus 182). Jest to zestawienie z 1. członem przymiotnikowym *borowy* od *bór* i z 2. członem kulturowym *młyn*. Zapisywana jest również jako *Cymerssmyl* 1765 (LuPruspom 155), *Ziemermühle* 1946 (Rospond 1951: 260; Mazurkiewicz 1972: 242). To złożenie niemieckiej n.os. *Ziemer* (Zoder 1968: II 888) + niem. n. kult. *młyn*, co śrwniem *mül* (Lexers 1981: 145).

Kolejną wsią solecką jest *Brzezie*. Założona została w 1590 r. przez starostę czarneńskiego Stanisława Latałskiego. Sprzedał on 6 włók ziemi za 200 talarów na miejscu poprzedniej zniszczonej osady dwóm osadźcom: Marcusowi Wulschlegerowi oraz Niclasowi Blancke, którzy zostali sołtysami w „Newen Dorfe, welchs Brieskakus genandt wird”, co można przetłumaczyć jako: „w Nowej Wsi, którą zwie się *Brieskakus*” (Font XXVIII 37). Dokument lokacyjny został zatwierdzony przez króla Zygmunta III Wazę w 1599 r.

(Świetlicka, Wisławska 1998: 21). Nazwę *Brieskakus* można objaśnić jako hybrydę polsko-niemiecką, w której człon pierwszy *Brese-* pochodzi od polskiego *brzoza*, drugi od śrdniem. *kak* ‘pal, pręgierz’ (Lbn II 417; Gottschald 1971: 277) + *-hus* ‘dom’ lub od śrdniem. **koke-* + *-hus*, nazw rozległych torfowisk w pobliżu zwanych *Kaks* (por. Makula-Kosek 1996 I: 379) od *Kacke* ‘kał’ (Lbn II 415).

W *Atlasie historycznym Polski. Prusy Królewskie w XVI wieku* pod redakcją Henryka Rutkowskiego i Marka Słonia pojawia się nazwa *Eiversfelda* (por. Ar 1300) na określenie tej miejscowości. Jest to złożenie *Eivers* + *Feld* z polszczącą końcówką *-a*, gdzie człon *Eiver(s)* wskutek rozwoju śrdniem. *ê > ei* (Lasch 1914: 78) i uproszczeń fonetycznych *kv > v* od śrdniem. *êkvîr* ‘las dębowy’ (Czopek-Kopciuch 1995: 126). Ta nazwa pojawia się także w postaci: *Ekfyr*, *Ekfir* z 1617 r. (Font XI–XIV 15), *Echfier* 1653 (Font XI–XIV 115), w 1696 r. pojawia się nazwa spolonizowana wsi *Ekwiru* (Font XXVIII 155), w 1710 do *Ekfiru* (Font XXVII 175), *Ekfir*, niem. *Eickfier* 1881 (SG II 324). W nazwie miejscowości zauważyć można formy z adideacją do niem. *Führ* ‘przewóz’: *Eickführ* – na mapie zachodnich Prus Schroettera (XIV) z 1796 czy postaci *Eickfuhr* (Kętrzyński 1879: 75). Z *Atlasu historycznego Polski. Prusy Królewskie w XVI wieku* dowiadujemy się, że w XVI w. na określenie tej miejscowości istniała także niemiecka nazwa *Neudorf*, czyli *Nowa wieś*, co potwierdza Max Bär: *Eickfier*, früher *Neudorf*, *Breskakus*, *Ekfir* (Bär, Stephan 1912: 38).

Nazwa topograficzna *Brzezcie* ‘las brzozowy’ (Rospond 1984: 41) została urzędowo wprowadzona w 1946 r.

Do sołectwa *Brzezcie* należy także wieś *Trzmielewo* położona nad jeziorem Bielsko. Nie udało się znaleźć dokładnych danych dotyczących jej założenia. Najstarsze poświadczenia datowane są na rok 1410, gdzie zapisana została jako *Stremlau* (Kasiske 1938: 177). Wiadomo, że po pokoju toruńskim w 1466 r. była to wieś królewska, która należała do starostwa białoborskiego, dzierzawionego od króla przez Konarskich (Dzieje 434), podobnie w XVI w., co potwierdzają *Mapy województwa pomorskiego [...] w drugiej połowie XVI wieku* pod redakcją Mariana Biskupa i Andrzeja Tomczaka (1955: 82). Lustracja z roku 1565 podaje, że wieś ma 10 włók osiadłych, na których pracuje trzech chłopów. Grunty te były „piaszczyste i nieurodzajne”. W lustracji z 1624 r. mowa jest o 18 włókach, z których 4 należały do sołtysa, a 14 do chłopów. Sołectwo wykupił burmistrz Białego Boru, który posiadał na to przywilej królewski (Dzieje 434). W *Atlasie historycznym Polski. Prusy Królewskie w XVI wieku* pojawia się nazwa *Stremelau* na określenie tej miejscowości, podobnie *Stremlau* 1885 (SG XI 400) z polskim wariantem *Stremłowo* 1885 (SG XI 400). Takie same zapisy występują w *Skorowidzu*

polsko-niemieckim i niemiecko-polskim Województwa Pomorskiego i w.m. Gdańska [...] z 1920 r. Oprócz tych form pojawia się wariant *Stremlog* 1765 (LuPruspom141), wcześniej *Stremlow* 1570 i *Strzemblewo* 1570 (Mikulski 1994: 153). Forma pseudodzierżawcza *Trzmielewo* pojawiła się po 1945 r. *Stremlewo* zaś to spolszczona nazwa topograficzna niemieckiego odpowiednika *Stremlau*, ten zaś od średniem. *stremel* ‘długi wąski pas czegoś, np. terenu’ (Lbn IV 430; Zoder 1968: II 683).

W skład sołectwa Brzezie wchodzi także miejscowość *Jeziernik*, leżąca 18 km na północny zachód od Rzeczenicy. Jej nazwa o charakterze topograficznym nadana została przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowych w 1946 r. (Rospond 1951: 109) i utworzona została od przymiotnika *jeziorny* z sufiksem *-nik*. Nawiązuje ona do zanotowanej w 1765 r. osady *Młyn Semyl* alias *Jeziorny* (LuPruspom 145), wcześniejsze źródła notują *Semyl* lub *Nadolny Młyn* 1624 (Mikulski 1994: 153). Później notowana jako nazwa niemiecka *See Mühle* 1880 (SG I 866; Mazurkiewicz 1972: 128), 1946 (Rospond 1951: 109). To niemieckie zestawienie składa się z członu topograficznego *See*, co ze śrwniem. *sē* ‘jezioro’ (Lexers 1981: 189 oraz członu kulturowego *Mühle*, co ze śrwniem. *mül* (Lexers 1981: 145).

Dwanaście km na północny zachód od Człuchowa leży kolejna wieś sołectka gminy Rzeczenica – *Gwieździn*. Jest ona wsią owalnicą, czyli osadą z owalnym placem między dwiema łukowatymi liniami zabudowy. Przywilej lokacyjny został wystawiony przez komtura Heinricha von Grobitz w 1376 r. (Panske 1921: 128) na 71 włók ziemi, w tym 7 przeznaczono dla sołtysa, 4 dla proboszcza (Dzieje 396). Wieś w dokumencie lokacyjnym wymieniona jest jako *Vurstenow*. Pojawia się także w zapisach *Forstenow* 1392 (GA 649), *Fersthnowo* 1511/12 (VisitGn 335), *Ferstnowo*, z *Ferstinowem*, z *Ferstnowa* 1565 (Lupom 63, 64, 72), *Firstnowo* 1664 (Font XXXII 164), *Furstenowo* 1570 (ZDz XXIII 227), *Ferstinowo* 1624 (LuPrus 181), *Fersztnowo* 1881 (SG II 384), także jako nazwa dzierżawcza pluralna: *Chwirstnowy*, *Chwyrzstnowy* 1474 (Matr I nr 1154, 1243); *Czwyrzstnowy* 1497 (Matr II nr 694).

Różne formy zapisów tłumaczyć można polonizacją, w której widoczne są formy powiązane dźwiękowo z niemieckimi, ale przekształcone morfematycznie. Nazwa jest bowiem dolnoniemieckiej proveniencji i derywowana została od dolnoniemieckiej formy *vurste*, *vorste* ‘ksiażę’ (Lübben 1980: 548). Mamy zatem w polskiej grafii człon *Forsten-* z wariantami *Fersten-*, *Ferstin-*, *Ferszt-*, *Fursten-*, obok *Chwirst-*, *Chwyrzst-* i *Czwyrzst-*, w których *chw* odpowiada w wymowie *f* z polskim sufiksem *ow-(o)/(y)* zamiast niemieckiego członu *-dorf*, oraz formę *Wersztynowo* z 1682 r. (Font V 139). Obok nich występują niemieckie formy typu *Foerstnau* 1796–1802 (MpSchröt XIV), *Förstenau* 1881 (SG II 384) derywowane sufiksem *-au*.

Nazwa *Gwieździn* wprowadzona została urzędowo po 1945 r., przejściowo występowała nazwa *Leśniewo* 1972 (Mazurkiewicz 1972: II 126). Jest to nazwa pseudodzierżawcza utworzona od n.os. *Gwiazda* (SSNO II 239) z sufiksem *-in*.

W gminie Rzeczenica 11 km na północny wschód od miasta Czarne znajduje się kolejna wieś sołecka – *Międzybórz*. Ta nazwa topograficzna została nadana miejscowości po 1945 r. Notuje ją Mazurkiewicz (1972 II: 142), wskazując także przejściową nazwę dzierżawczą *Ludwikowo*. Ponadto została zamieszczona w „Monitorze Polskim” z 1946 r.: *Międzybórz, -orza, międzyborski* (MPol XXVI nr 37). Najstarsze poświadczone zapisy dotyczące tej miejscowości pochodzą z 1664 r. *Wernershoffen* (Mikulski 1994: 153), *Wehnershof* 1893 (SG XIII 187). To zarazem pierwotna i występująca do 1945 r. nazwa tej wsi. Utworzona została od niemieckiej nazwy osobowej *Wehner* (Gottschald 1971: 512) i ńrdniem. *hof* ‘dwór, podwórze’ (Lbn I 310). Por. Makula-Kosek 2007: VII 95.

W skład sołectwa *Międzybórz* wchodzi także miejscowość *Iwie*. Nazwa w takiej postaci nadana została przez Komisję Ustalania Nazw Miejscowych w 1946 r. (Rospond 1951: 98; Mazurkiewicz 1972: 203). Jest to nazwa topograficzna derywowana formantem *-é* od ap. *iwa* ‘*Salix caprea*, euroazjatycki gatunek wierzby’. Do 1946 r. miejscowość nosiła niemiecką nazwę *Ibenwerder* (Mazurkiewicz 1994: 203; Rospond 1951: 98). Stanowi ona złożenie o charakterze topograficznym, gdzie człon 1. ńrdniem. *ibenbôm* ‘wierzba’ (Lbn II 346, 394) + ńrdniem. *werder* ‘wyspa’ (Lbn V 643).

Z kolei miejscowość *Cierniki*, również wchodząca w skład sołectwa *Międzybórz*, taką nazwę nosi od 1946 r. (Rospond 1951: 40; Mazurkiewicz 1972: 223). Jest to nazwa o charakterze pseudotopograficznym od ap. *cierni* ‘pojedynczy kolec roślinny’ z formantem *-iki* (Bańkowski 2000: I 186) jako adideacja do nazwy *Cierznie*, ta od ts. ap. ‘zbiór koleców roślinnych; XIV–XVI w.’ (Bańkowski 2000: I 186). Do 1946 r. osada ta nosiła niemiecką nazwę *Petershof* 1914 (mapa Kreis), 1946 (Rospond 1951: 40). Jest to złożenie o charakterze dzierżawczym, w którym 1. człon to n.os. *Peter* i 2. ńrdniem. *hof* ‘dwór, podwórze’ (Lbn I 310).

W skład sołectwa *Międzybórz* wchodzi również miejscowość *Sporysz*, której nazwę w takiej formie wprowadzono w 1946 r. (Rospond 1951: 303; Mazurkiewicz 1972: 163). Jest to nazwa pseudodzierżawcza od n.os. *Sporysz* (SSNO V 155), ta zaś od ap. *sporysz* ‘rdost ptasi; choroba zboża’ (SEM I 283). Do 1945 r. miejscowość nosiła niemiecką nazwę *Zanderbrück Forst* (Rospond 1951: 303), wcześniej *Zanderbrück* 1880 (SG I 865; Mazurkiewicz 1972: 163). Jest to nazwa dzierżawcza stanowiąca złożenie n.os. *Zander*

< *Aleksander* (Zoder 1968 II 878) oraz ap. śrwniem. *brucke, brücke, brugge, brügge* ‘most’ (Lexers 1981: 27) o charakterze kulturowym.

W skład sołectwa *Międzybórz* wchodzi także miejscowość *Przeręba*, której taką nazwę nadano w 1946 r. (Rospond 1951: 257; Mazurkiewicz 1972: 26). Do 1946 r. nosiła nazwę *Georgenhütte Kolonia*, co stanowi złożenie n.os. *Georgen* + śrwniem. *hütte* ‘chata’ (Kluge 1999: 390). Por. Mazurkiewicz 1972: 154; Rospond 1951: 257. Nazwa *Przeręba* to nazwa pseudotopograficzna od ap. *przyrąb, przerąb* ‘droga wycięta w lesie’ (SW V 179).

Kolejną wsią solecką gminy Rzeczenica jest *Olszanowo*. Ta nazwa została nadana urzędowo po 1945 r. Jest to wieś ulicówka, leżąca 13 km na wschód od Czarnego. Kiedyś była to osada szlachecka, wcześniej, jak podaje *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* (SG II 346), dobra rycerskie w powiecie człuchowskim. Znajdowały się one nad małą strugą płynącą do jeziora Krępskiego i Szczytnieńskiego. Wieś założona została w 1376 r. Dokument lokacyjny mówi o nadaniu Hermanowi dem Walde 9 włók *Elsenow* z wolnym połowem ryb w jeziorze Trzcinne (Panske 1921: 130). Oprócz wymienionej w przywileju lokacyjnym formy *Elsenow*, pojawia się wariant *Elsenaw* z 1437 r. (GZ 112) i 1570 (ZDz XXIII 228), *Elsenau* na mapie zachodnich Prus Schroettera (XIV) z 1796 r., *Elsenau* 1881 (SG II 346) oraz formy spolonizowane (*H*)*Elznowo*: z *Elznowem*, z *Helznowem* 1565 (Lupom 68, 69), *Elznowo* 1617 (Font XI–XIV 25) czy wariant *Elzanowo* 1881 (SG II 346). Mazurkiewicz wymienia także przejściową nazwę *Elżanowo* (Mazurkiewicz 1972: II 147).

Nazwa *Elsenau* pochodzi od śrdniem. ap. *else* ‘olcha’ (Lübben 1980: 95) z sufiksem *-au* lub może od nazwy osobowej *Else* (Gottschald 1971: 171). Od XVI w. są w użyciu spolszczone wersje tej nazwy: *Elznowo*, *Elzanowo*, też z protezą *H-*. Por. Makula-Kosek 2009 VIII: 94–95.

W skład sołectwa *Olszanowo* wchodzi wieś *Grodzisko*, leżąca 14 km na północny wschód od Czarnego. W pobliżu znajduje się najwyższe wzniesienie w powiecie człuchowskim (223 m n.p.m.), a za wsią gład narzutowy. Wieś powstała w XVI w. Najstarsze zachowane zapisy pojawiają się w 1521 r.: jest to nazwa *Grodzisko* (Font XXVIII 8). To nazwa kulturowa, powstała od ap. *grodziszcz* ‘miejsce, gdzie był gród’ (SStp. II 492), później z sufiksem *-isko* (por. Makula-Kosek 1999: III 385). W 1648 r. pojawia się druga nazwa – *Rytersberg* 1648 (RP 190), *Ryterszberk* 1682 (Font V 150), *Rittersberg* na mapie Schroettera z 1796 r., *Rittersberg* 1889 (SG IX 643). Ta oboczna nazwa niemiecka utworzona została jako złożenie od nazwy osobowej *Ritter* ‘rycerz, kawaler zakonu’ (Gottschald 1971: 411) i *berg* ‘góra’.

Nad zachodnim brzegiem jeziora Krępsko położona jest osada *Garsk*, która wchodzi w skład sołectwa *Olszanowo*. Taką nazwę miejscowości wprowadzono

po 1945 r. decyzją Komisji Ustalania Nazw Miejscowych (Rospond 1951: 72). Najstarsze zapisy tej nazwy: *Garsk* – pochodzą z 1521 r. (Font XXVIII 8). Jest to nazwa ponowiona kulturowa utworzona od **garb* ‘to, co powstaje podczas spalania, co jest rezultatem spalania’ (Spsł VII 54) z formantem *-sk*. Do 1946 r. miejscowość nosiła niemiecką nazwę *Gertzberg* 1914 (Kreis), 1921 (Frydłąd Pruski) 1946 (Mazurkiewicz 1994: 122; Rospond 1951: 72).

Pieniężnica to kolejna wieś sołecka w gminie Rzeczyca, leżąca 9 km na południowy wschód od Białego Boru. Zachowany dokument lokacyjny pochodzi z roku 1590 i wydany został przez starostę czarneńskiego Stanisława Latalskiego dla osadźców Szymona Jelonka i Kaspra Ruskiego, którzy zostali sołtysami „w Newen Dorfe, welchs Zarnikakus genandt”, co można przetłumaczyć jako: „w Nowej Wsi, którą zwie się Czarny Kakusz”. Kupili oni po sześć włók ziemi za 200 talarów (Font XXVIII 37). Nazwa *Czarny Kakusz* ma charakter metaforyczny. Najprawdopodobniej zestawienie to powstało od kaszubskiego słowa *kakuś* ‘zły duch w postaci błędnego ognia, latający po bagnach’ (Boryś, Popowska-Taborska 1999: 15). Hanna Popowska-Taborska wskazuje, iż leksem ten mógł być utworzony od czasownika *kakac* ‘wydzielać kał’ z kaszubskim sufiksem *-uś*, tworzącym nazwy osób ze znaczeniem pogardliwym. Na Kaszubach miano *kakuś* oznacza ‘diabła’. Być może miejsce to związane było z wierzeniami i przesadami Kaszubów. Dokument lokacyjny został odnowiony przez króla Augusta II w 1724 r. Dokumenty dla tej wsi wydali także Radziwiłłowie, np. dokument dla karczmarza w 1750 r. (Świetlicka, Wisławska 1998: 165). Obok nazwy *Czarny Kakusz* pojawia się obocznie *Pennikul* 1590, *Pennicul* 1621 (Font XI–XIV 172), która mogła zostać utworzona od łacińskiego *peniculus* ‘gąbka, szczotka, miotełka’ w metaforycznym znaczeniu ‘teren porośnięty trawą’ (Makula-Kosek 2009: VIII 428). Występują także spolonizowane postaci tej nazwy: *Penkuł* 1624 (LuPrus 178) czy *Pękuła* 1887 (SG VIII 90).

Pozostaje jeszcze do objaśnienia trzecia nazwa, współczesna, która występuje od XVII w. – *Pieniężnica*: *Pennichul* alias *Pienieznicca* 1653 (Font XI–XIV 116); *Penikuła* alias *Pieniężnica* 1664 (Font XXXII 160); *Pieniężnica* al. *Pękuła*, niem. *Penkuhl* 1887 (SG VIII 90). Derywowano ją od przymiotnika *pieniężny* z sufiksem *-ica* najprawdopodobniej wskutek adideacji do łacińskiego *pecunia* ‘pieniądze, sumy pieniężne’ kojarzonego z pierwotną nazwą *Pennicul* (Makula-Kosek 2009: VIII 428).

Ogółem analizie poddanych zostało 120 wariantów (fonetycznych i morfematycznych) nazw polskich i niemieckich. Wśród nich wyodrębnić można **nazwy słowiańskie** topograficzne sekundarne (2): *Breńsk*, *Garsk*, pseudo-topograficzną prymarną (1): *Brzezcie*, dzierżawczą sekundarną (1): *Gockowo*, patronimiczną sekundarną (1): *Gotzkowice*, **nazwy polskie** topograficzne

prymarne (1): *Jeziorny*, sekundarne (7): *Iwie*, *Jeziernik*, *Leśniewo*, *Pękuła*, *Przyrzecze*, *Rzeczenica*, *Zalesie*, pseudotopograficzne sekundarne (2) *Cierniki*, *Przeręba*, komponowane (3): *Czarny Kakusz*, *Nadolny Młyn*, *Borowy Młyn*, sekundarne dzierżawcze (1): *Marianowo*, pseudodzierżawcze (6): *Dzików*, *Gwieździn*, *Łuszczyn*, *Ludwikowo*, *Sporysz*, *Trzmielewo*, kulturowe (3): *Grodzisko*, *Nowa Wieś*, *Pienięznica*, relacyjne (4): ponowione (3): *Brzezcie*, *Olszanowo*, *Międzybórz*, dyferencyjne (1): *Cierniki*. Wśród analizowanych nazw występują **substytucje nazw niemieckich** (9): *Cymersmyl*, *Eiversfel-da*, *Elżanowo*, *Ferstnowo*, *Rytersberg*, *Semyl*, *Stegry*, *Sztegry*, *Wersztynowo* oraz **nazwy niemieckie** topograficzne prymarne (2): *Förstenau*, *Stremlau*, topograficzne komponowane (5): *Eickfier*, *Eickführ*, *Ibenwerder*, *Schüttkatten*, *See Mühle*, dzierżawcze komponowane (12): *Dickhof*, *Gertzberg*, *Lustingsgart*, *Lustingshof*, *Newen Dorfe*, *Petershof*, *Richenwalde*, *Rittersberg*, *Stegirswalde*, *Wernershof*, *Zanderbrück*, *Ziemermühle*. Analizowany materiał nazewniczy zawiera także niemieckie **adaptacje nazw słowiańskich** (4): *Brenzig*, *Brenskén*, *Brieskakus*, *Gotzkau* oraz hybrydy polsko-niemieckie (5): *Elżanowo*, *Fersztnowo*, *Georgenhütte Kolonia*, *Młyn Semyl*, *Stremlowo*.

Wśród nazw miejscowości na terenie gminy Rzeczenica najwięcej jest nazw topograficznych, nawiązujących zarówno do świata roślinnego, np. *Brzezcie*, *Leśniewo*, *Międzybórz* czy *Olszanowo*, jak i do podstawy wodnej lub terenu podmokłego, np. *Breńsk* czy *Rzeczenica*. Do nazw topograficznych należą również te, które mają charakter metaforyczny, np. *Czarny Kakusz* czy *Pękuła*. Nazwy te występują przeważnie na terenach gospodarczo mniej aktywnych i fizjograficznie zróżnicowanych, gdzie działalność człowieka nie jest tak widoczna. Na ich podstawie można wnioskować, że w dobie średniowiecza teren ten porastało wiele lasów, przede wszystkim liściastych, na co wskazują formy *Bresekakus* czy *Olszanowo*.

Drugą grupę semantyczną pod względem liczby występowania stanowią nazwy dzierżawcze. Oznaczają one „miejscowość będącą ongiś własnością człowieka, od imienia którego urobiono nazwę” (Taszycki 1946: 45). Świadczą o tym tkwiące u ich podstaw imiona własne, np. *Marianowo*, *Gockowy* czy *Sztegrowy*. Pierwotnie nazwy dzierżawcze stanowiły przymiotne przydawki rzeczowników, które uległy zanikowi przez częste używanie i właściwą językom słowiańskim tendencję do unikania nazw złożonych (Brückner 1935: 1). W dokumentach występują z opuszczonym członem utożsamiającym, co świadczy o ich stoponimizowaniu już w okresie, z którego pochodzą przekazy źródłowe tych form.

W analizowanym materiale pojawiają się sporadycznie nazwy kulturowe. Należą do nich „wszystkie nazwy miejscowe będące od samego początku swego istnienia oznaczeniem tego czy innego kawałka ziemi, pozostające

w związku z pewnymi urządzeniami, instytucjami i wytworami kultury materialnej, społecznej i duchowej” (Taszycki 1946: 23). Są to *Nowa Wieś* – nazwa mówiąca ogólnie o osadnictwie – oraz *Grodzisko* czy *Pieniężnica* – nazwy wskazujące na obiekt kultury materialnej. Wśród analizowanych nazw jest także nazwa rodowa *Sztegry*. „Nazwy rodowe nazywały początkowo jednorodzinne osady powstałe w ramach osadnictwa o charakterze rodzinnym” (Górniewicz 1988: 59). Tu nazwa miejscowości upamiętnia pierwszego sołtysa wsi – Nickela Stegira.

Zgromadzone zapisy pozwalają wyciągnąć wnioski na temat chronologii osadniczej: 4 wsie pochodzą z czasów kolonizacji krzyżackiej, tj. XIV w.: *Mergenow*, *Gotzkow*, *Stremlau* i *Forstenow*, 6 wsi nazwanych po niemiecku założono w XVI w., przy czym 5 z nich ma polski lub kaszubski odpowiednik i nadanych zostało przez polskich starostów, wojewodę lub króla polskiego: *Rzecenica*, *Borowy Młyn*, *Grodzisko*, *Garsk*, *Czarny Kakusz*, 3 osady o nazwach niemieckich pojawiły się w XVII w.: *Lustingsgart*, *Semyl*, *Wernershof*, 3 w XVIII w.: *Cymmersmyl*, *Dykhofen*, *Schuettkathen*, 3 nazwy niemieckie pochodzą z XIX w.: *Brenzig*, *Lustinghof*, *See Mühle*. Po 1945 r. Komisja Ustalania Nazw Miejscowych zmieniła 16 nazw niemieckich na polskie. Obok typowych nazw topograficznych, np. *Przyrzecze*, *Zalesie* często są to nazwy nawiązujące do nazw niemieckich bądź przez fonetyczne podobieństwo, np. *Dzików* – *Dickhof*, *Łuszczyn* – *Lustin(g)*, bądź przez tłumaczenie, np. *Iwie* – *Ibenwerder*, *Leśniewo* – *Förstenu*, *Olszanowo* – *Elzenau*.

Jednocześnie warto podkreślić, że od wieków spotykamy na tym terenie równoległe zapisy słowiańskie i niemieckie, na co zwrócił również uwagę Andrzej Chłodziński (2007: 284). Świadczy to o fakcie wzajemnej koegzystencji odmiennych językowo społeczeństw, które nie rozwijały się niezależnie od siebie.

Jeżeli chodzi o kwestie językowe, warto podkreślić występowanie w analizowanym materiale elementów dialektalnych zarówno dolnoniemieckich, jak i kaszubskich (por. Chłodziński 2007: 284). Pod względem strukturalnym nazwy polskie są zarówno prymarne, jak i sekundarne, niemieckie zaś sporadycznie prymarne, najczęściej komponowane. Pojawiają się również hybrydy słowiańsko-niemieckie i polsko-niemieckie.

Skróty opracowań

- Ar 1300 – Arnold S. (red.) (1936–1939): *Słownik geograficzny Państwa Polskiego i ziem historycznie z Polską związanych*. T. I: *Pomorze Polskie. Pomorze Zachodnie. Prusy Wschodnie*. Warszawa.
- Dzieje – Rybicki H., Zdrojewski E. (red.) (1975): *Dzieje Ziemi Człuchowskiej*. Poznań.

- Font V – Kujot S., Kętrzyński S. (oprac.) (1901): *Taryfy podatkowe ziem pruskich z r. 1682*. Toruń.
- Font XI–XIV – Czaplewski P., Panske P. (oprac.) (1907–1910): *Visitatio Archidiaconatus Camenensis Andrea de Leszno Leszczyński Archiepiscopo A. 1652 et 1653 Facta*. Toruń.
- Font XXVII – Labuda G. (wyd.) (1954): *Inwentarze starostw puckiego i kościerskiego z XVII wieku*. Toruń.
- Font XXVIII – Panske P. (wyd.) (1935): *Documenta Capitaneus Slochoviensis 1471–1770*. Toruń.
- Font XXXII – Paczkowski J. (wyd.) (1912–1915): *Opis królewskich ziem w województwach chełmińskim, pomorskim i malborskim w r. 1664*. Toruń.
- GA – Ziesemer W. (hrsg.) (1921): *Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*. Danzig.
- GZ – Thielen P.G. (hrsg.) (1958): *Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens*. Marburg.
- Lbn – Lübben A., Schiller K. (1875–1881): *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Bd. I–VI. Bremen.
- LuPom – Hoszowski S. (wyd.) (1961): *Lustracja województwa pomorskiego 1565*. Gdańsk.
- LuPrus – Hoszowski S. (wyd.) (1967): *Lustracje województw Prus Królewskich 1624 (z fragmentami lustracji 1615 roku)*. Gdańsk.
- LuPruspom – Dygdała J. (wyd.) (2005): *Lustracje województw Prus Królewskich 1765*. T. I: *Województwo Pomorskie*. Cz. 3: *Powiaty świecki, tucholski i człuchowski*. Toruń.
- Matr – *Matricularum Regni Poloniae summaria. Contextuit indicesque adiecit*. Red. T. Wierzbowski. T. I–V/1. Warszawa 1905–1919. Red. J. Sawicki. T. V/2. Warszawa 1961.
- MPol – *Monitor Polski. Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa 1946 i n.
- MpSchröt – *Karte von Ost-Preussen nebst Preussisch Lithauen und West-Preussen nebst dem Netzdistrict aufgenommen unter Leitung des Koenigl. Preuss. Staats Ministers Herrn von Schroetter in den Jahren von 1796 bis 1802*. Berlin 1802–1812.
- RP – Kętrzyński W. (wyd.) (1869): *Regestr poboru podwoynego... [1648]*. „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, s. 164–201.
- Spsł – Sławski F. (red.) (1974 i n.): *Słownik prastowiański*. Wrocław.
- SG – Chlebowski B., Sulimierski F., Walewski W. (red.) (1880–1902): *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. Warszawa.
- SSNO – Taszycki W. (red.) (1965–1983): *Słownik staropolskich nazw osobowych*. T. I–VI; VII. Suplement. Opr. pod kier. M. Malec. (1984–1987). Wrocław–Warszawa–Kraków.
- SW – Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. (red.) (1900–1927): *Słownik języka polskiego*. Warszawa.
- VisitGn – Ulanowski B. (wyd.) (1920): *Wizytacja dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i kapituły gnieźnieńskiej z XVI wieku*. Kraków.
- ZDz – Baranowski T. (wyd.) (1911): *Źródła dziejowe. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statycznym*. Cz. XII: *Prusy Królewskie*. Warszawa.

Skróty źródeł internetowych

- Frydlałd Pruski – Mapa Frydlałd Pruski, <https://rcin.org.pl/igipz//Content/146750/PDF/WA51_153304_PANC504-14-r1921_160-Frydlałd-Pruski.pdf>, dostęp: 08.03.2022.
- Kreis – Mapa Kreis Schlochau 1938, <<https://www.hisg10-data.de/objekt/1/2/8/6/schlochau,krs,karte,1938,rahmen.htm>>, dostęp: 08.03.2022.

Inne skróty

- n. kult. – nazwa kulturowa
 n. os. – nazwa osobowa
 prain. – praindoeuropejski
 śrdniem. – średnio-dolno-niemiecki
 śrwniem. – średnio-wysoko-niemiecki

Literatura

- Bach A. (1978): *Deutsche Namenkunde I. Die deutschen Personennamen* 1–2. Heidelberg.
- Bär M., Stephan W. (1912): *Die Ortsnamenänderungen in Westpreussen gegenüber dem Namenbestande der polnischen Zeit*. Danzig.
- Biskup M., Tomczak A. (red.) (1955): *Mapy województwa pomorskiego w drugiej połowie XVI w.: rozmieszczenie własności ziemskiej, sieć parafialna*. Toruń.
- Borek H. (1988): *Nazwy relacyjne w toponimii*. [W:] *V Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna*. Red. K. Zierhoffer. Poznań, s. 43–51.
- Boryś W. (2005): *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- Boryś W., Popowska-Taborska H. (1999): *Słownik etymologiczny kaszubszczyzny*. T. III: *K–O*. Warszawa.
- Breza E. (1992): *Nazwa wsi człuchowskiej Rzeczenica, dawniej Sztetry, S(ze)tegrowy i Marianowo*. „Język Polski” LXXII, s. 174–177.
- Brückner A. (1935): *O nazwach miejscowych*. Kraków.
- Chłudziński A. (2007): *Nazwy miejscowe gminy Człuchów*. Cz. I: *b–k*. [W:] *Ziemia Człuchowska – Kaszuby – Pomorze. O dziejach, kulturze i ludziach*. Red. C. Obracht-Prondzyński. Człuchów–Gdańsk, s. 261–288.
- Czopek-Kopciuch B. (1995): *Adaptacje niemieckich nazw miejscowych w języku polskim*. Kraków.
- Duma J. (1998): *Pogranicze zachodnie*. [W:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Red. E. Rzezińska-Feleszko. Warszawa–Kraków, s. 401–425.
- Goldbeck J. F. (1969): *Vorständige Topographie des Königsreich Preussen. Zweiter Teil welcher die Topographie von West-Preussen enthält*. Marienweder.
- Gottschald M. (1971): *Deutsche Namenkunde*. Berlin.
- Górniewicz H. (1988): *Wstęp do onomastyki*. Gdańsk.
- Grygier T. (rec.) (1959): *Das Grosse Zinsbuch des Deutschen Ritterordens (1414–1438)*. Peter G. Thielen, Marburg 1958. „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” nr 1, s. 104–106.
- Kasiske K. (1938): *Das Deutsche Siedelwerk des Mittelalters in Pommerellen*. Königsberg.
- Kętrzyński W. (wyd.) (1869): *Registr poboru podwoynego... [1648]*. „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, s. 164–201.
- Kętrzyński W. (1879): *Nazwy miejscowe polskie Prus Zachodnich, Wschodnich i Pomorza wraz z przezwiskami niemieckimi*. Lwów.
- Kluge F. (1999): *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin–New York.

- Lasch A. (1914): *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Halle.
- Lexers M. (1981): *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. Stuttgart.
- Lübben A. (1980): *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Darmstadt.
- Lübben A., Schiller K. (1875–1881): *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Bd. I–VI. Bremen.
- Makula-Kosek W. (1996–2021): *Breńsk, Brzezie, Gockowo, Grodzisko, Międzybórz, Olszanowo, Pieniężnica*. [W:] *Nazwy miejscowe Polski – historia, pochodzenie, zmiany*. Red. K. Rymut, B. Czopek-Kopciuch, U. Bijak, P. Swoboda. T. I–XVI. Kraków.
- Mazurkiewicz M. (1972): *Zmiany w nazewnictwie miejscowości Pomorza Zachodniego po 1945 roku (cz. 2: województwo koszalińskie) wraz z indeksem nazw przejściowych dla całego Pomorza Zachodniego*. Szczecin.
- Mikulski K. (1994): *Osadnictwo wiejskie województwa pomorskiego od połowy XVI do końca XVII wieku*. Toruń.
- Panske P. (1921): *Handfesten der Komturei Schlochau*. „Quellen und Darstellungen zur Geschichte Westpreussens” 10. Danzig.
- Rospond S. (1951): *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej*. Warszawa.
- Rospond S. (1957): *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*. Wrocław.
- Rospond S. (1984): *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Rutkowski H., Słoń M. (red.) (2021): *Atlas historyczny Polski. Prusy Królewskie w drugiej połowie XVI wieku. Suplement. Cz. II: Komentarz. Indeksy*. Warszawa.
- Rymut K. (red.) (1996–2017): *Nazwy miejscowe Polski – historia, pochodzenie, zmiany*. T. I–XIV. Kraków.
- Rzetelska-Feleszko E. (1973): *Dawne słowiańskie dialekty województwa koszalińskiego. Najstarsze zmiany fonetyczne*. Wrocław.
- Rzetelska-Feleszko E. (1998): *Nazwy miejscowe*. [W:] *Polskie nazwy własne. Encyklopedia*. Red. E. Rzetelska-Feleszko. Warszawa–Kraków, s. 191–231.
- Rzetelska-Feleszko E., Duma J. (1985): *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Środkowego*. Warszawa.
- Świetlicka A., Wisławska E. (1998): *Słownik historyczny miast i wsi województwa śląskiego. Przewodnik bibliograficzny*. Śląsk.
- Taszycki W. (1946): *Słowiańskie nazwy miejscowe (Ustalenie podziału)*. Kraków.
- Wykaz urzędowych nazw miejscowości (1980–2019)*. T. I–V. Warszawa.
- Zoder R. (1968): *Familiennamen in Ostfalen*. Bd. I–II. Hildesheim.

